

BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI II.

Yayına Hazırlayanlar:

Nurcan ŞEN(UÇAK)

Sevim KARABELA

“Bu çalışmanın Anadolu ile ilgili bölümlerini geçen sayımızda yayınlamıştık. Bu sayımızda Anadolu’nun çok az bir kısmı ile Balkanlardaki Bektaşî Tekkeleri ve bunların 1913 yılı itibariyle durumlarını bulacaksınız. Böylece Balkanlarda şu anda bütün canlılığı ile yaşayan bir kültür birikimimizin geçmişteki durumunun açığa çıkacağını umuyoruz.”

II. ELCEZİRE VE IRAK

(BEYNE’N-NEHREYN)

Irak’ta Şi’ kutsal yerleri yakınlarında Bektaşî tekkeleri vardır:Buraları ihtimale göre düzenli tekkeler olmaktan çok Bektaşî ziyaretçileri için dinlenme yerleridir. Bunların (Gulgul Baba türbesini içeren) Bağdat ile (1) (İmam Musa’nın mezarının bulunduğu yer olmak üzere Bağdat’ın Şiler için kutsal bir vaoşu olan) Kazimiye, Kerbela, Necef, ve Samir’dir. Suriye’de de (Şam ve Kodus’ta yoktur.) Hiçbir tekke yoktur. Esasen buraların halkı genellikle dervişlerden hoşlanmıyor gibidir.

III MISIR

Kahire -Mukattam’da iç kale yukarısındaki Bektaşî zaviyesi bu tarikatın yegâne kurumudur. Tekkenin sınırı içinde büyük bir bodrum, türbe hizmetini görmektedir. Burada gömülü bulunan en büyük eren (tekkenin kurucusu olarak tanınan) Kaygusuz Sultan (2) ismindedir. Bunun Abdal Musa müritlerinden olup(3) Bektaşî inancısını Mısır’a getirdiği söylenir. Rivayete göre bir hükümdar oğludur ve binadaki ismi sultan oğlu Gaybi’dir. Bektaşîler arasında büyük bir şöhreti vardır. Bunlar kendisinin dördüncü şubenin kurucusu olmak üzere tanılırlar. Mezarın Kaygusuz’a ait olması ve tekkenin pek eski olması durumunun belgelendirilmesi şüphelenir. On yedinci yüzyılın ilk yarısında bu Mukattam Tepesi’ni tam bir dikkatle incelemiş olan Pococke, Perry burada tekkeler değil mağaralar tespikt etmektedirler. İkincisi bu mağaraları oturulmaz olduğunu da doğrular.(4) Bu kuruluş, belki on sekizinci yüzyılın son yıllarında Bektaşîlik’in yayılmasıyla ilgili olduğu gibi o sırada Mısır’da hizmet eden Arnavut ücretli askerleriyle ilgili bir özellik de olabilir. O zaman Mısır’da Mehmet Ali Paşa bulunuyordu ki bazı Bektaşîler bunun da kendi tarikatlerine ait olduğunu söylerler. Mısır’da bir zaman askerlik etmiş olan beratlı Ömer Viryuni hakkında da aynı şey söylenmektedir. Şu aşağıdaki tasvir Kahire’deki Bektaşî kuruluşu hakkında elde bulunan en iyi kaynaktır:

Tekke tepe üzerinde görülür ve uzaktan önündeki yoğun yeşil bayraklar topluluğu ile fark edilir. Uzun bir sıra basamaklardan çıkarak ufacık bir bahçeden geçildikten sonra Hidiv İsmail(5) ve birkaç prenses tarafından yeniden yapılmış olan, Bektaşî tekkesine girilir:(6) Tekke müntesiplerinin adet ve ayinlerinin mahsus divanhane ile şeyhin odaları, muhteşem mutfak görülebilir. Tekkenin üstü açık küçücük avlusu iki yüz ayaktan daha fazla kaya içerisine giren bir taş ocağına açılır. Tahta bir parmaklıkla kapanmış içi hasır döşeli bir yol en içerdeki hücreye gider ki burada şeyh Abdullah ül Mağaravi (yani mağaralı) gömülü bulunmaktadır. Bunun asıl ismi Kaygusuz olup Adalya'lı idi. Mısır'a fütüvvet propagandası yapmak için gönderilmiş ve orada yerleşerek Abdullah ismini almıştır.(7) Kahire'deki Kaygusuz tekkesinin Mısır ve hatta Kuzey Afrika'da tek Bektaşî zaviyesi olduğu görülüyor.

Tarikatin burada hayatına devam edebilmiş olması oralara akın akın gelmekte olan Arnavut halk sayesinde; şimdiki şeyhi de Toska bir Arnavut'tur.

Tarikatin evvelce eski Kahire'de Kasrû'l-ayni'de de bir tekkesi vardı ki Esat Efendi burasını esasen Nakşibendilere ait bir kurum saymak istiyor.(8) Bunlardan en önce Pococke söz etmiş, fakat hangi tarikate ait olduklarını belirtmemiştir.(9) Winkinson ise tekkenin Bektaşîler tarafından kurulmuş olan İbrahim Paşa tarafından Kadirilere naklettirildiği tarihe kadar onlara ait olarak kaldığını söylemektedir.(10)

IV. İSTANBUL

Payitahtta bulunan tekkelerin şu aşağıdaki fihristi bana Rumeli Hisarı yukarısındaki şehitler tekkesinden verilmiştir. (11)

A. Rumeli Tarafı:

1. Yedikule -(Kazlı ,eşme) Şeyh Abdullah
2. Topkapı-Şeyh Abdullah
3. Kara Aydın-(Eyüp sırtlarında) Şeyh Hafız Baba
4. Sütlüce Şeyh Hüseyin Baba
5. Karaağaç (Kâğıthane yakınında) Şeyh Münir Baba

6. Rumelihisar (Şehitler)

Yedikule ve Topkapı dergâhları bekâr dervişlere mahsustur. Rumelihisar Şehitler Dergâhı'nın şeyhleri aslen Anadolu'dan gelmiş olan dervişlerdir. Post babadan oğla geçmektedir.

B. Anadolu Tarafı

7. Çamlıca:

Merdivenköy-Bektaşiler bu mühim tekkenin Konstantin ile savaşıp buraya gömülen eski Horasan erenlerinden ve Şahkulu'nun mezarını kapsadığını söylerler. Tekkenin şu andaki mensupları kuruçusunun isminin "Muhammet Ali Baba" ve şimdiki şeyhin isminin "Hacı Ahmet Baba" olduğunu bildirmişlerdir. Tekkenin aynı zamanda "Azab" Çavuş'un mezarını da kapsadığını söylerler. Bu adam, rivayete göre "Mısırî Efendi"yi (Niyazi-i Mısri) sürgüne götürmüş ve onun tarafından yolda irşâd edilmişti.(12) 1826'da tarikatlar kapatıldığı zaman başkentte (13) dergâh vardı. Bunlardan dokuzu yıkılmıştır. (14) Bunlarda da:

1. Yedikule,
2. Eyüp,
3. Sütlüce,
4. Karaağaç,

-129-

5. Şehitlik,(15)
6. Çamlıca
7. Merdivenköy,
8. Öküzlimanı (16)
9. Üsküdar Tekkeleri idi.

Şu halde Bektaşiler, 1826'dan sonra İstanbul'daki kurumlarda bu kapanmış olan dokuz tekke-den yedisini tekrar kurmayı ve daha bir tanesini (Topkap'ı) de eklemeyi başarmışlardır.(17)

İstanbul'da merkezde Bektaşiler tarafından önce işgal edilmiş olan tekkeleri şu şekilde sayabiliriz:

Rumelihisarı-"Birinci Sultan Ahmet"devrinde ölmüş olup Hisarburnu'nda gömülü bir gemici ereni olan "Durmuş Dede"nin (18) tekkesidir. Tekke şimdi Halvet'lerin elindedir. İstranca -ki İstanbul'un tepelerindedir. (19)

V. RUMELİ

Bu bölgede, özellikle Edirne yöresinde, Bektaşilerin birçok tekkeleri vardı ki, bunların çoğu 1826 baskınlarında tahrip edilmiştir.

A. Gelibolu Yarımadası (20)

Burada aşağıdaki yerlerde daha iki tekke vardır:

Elbahr (Kilit bahir) (Çanakkale'nin karşısında). Akbaş (Sestos)-Burası tek bir yer hücre olup "Süleyman Paşa'nın" Avrupa'ya ilk ayak bastığı sırada (21) arkadaşı olan Gazi Fazıl Bey'in türbesini bekleyen bekar bir derviş tarafından işgal edilmektedir.(22)

B. Edirne Kazası

Bu kaza, zamanında Bektaşiliğin büyük ve önemli yeri idi. Nefes? Edirne'de Hıdırlık üzerinde bir tekke vardır ki, fena bir şöhret kazandığı için daha 1641'de (23) kaldırılmış ve 1826'da şehir ve kaza dahilinde en aşağı 16 tekke kapatılarak eşyasına el konulmuştu. Edirne etrafında özellikle şehrin batı tarafındaki çevrede değişik tarihlerde (24) Asya'dan göç etmiş olan kalabalık bir Türk göçebe halkı şu anda da son yıllarda çiftlik veya köy haline gelmiş olan bir takım tekkeleri yaşatmaya çalışmaktadır. Edirne'nin doğusunda şu iki tekkenin hatıraları geleneğe bağlı bir şekilde anlatılmaktadır:

Eskibaba (Babaeski) İstanbul'a giden anayol üzerindedir. Burada gömülmüş bulunan erenin ünlü Bektaşi erenlerinden Saltık Baba olduğu kabul edilmekte ve türbenin eski Ayanikola Kilisesi olduğu söylenerek, gerek Hıristiyan ve gerekse Müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir.(25)

Pınarhisar, Kırkkilise'nin birkaç mil doğusundadır. Tekkelerin 1826'da kaldırıldığı sanılıyor. Fakat burada eren "Binboroğlu Ahmet Baba'nın türbesi son zamanlara kadar Türkler için bir ziyaret yeri idi. Tekke şimdi çiftlik olmuştur. (26)

Edirne'nin güneyinde, Slade (27) 1830'da İkinci Sultan Mahmut'un emriyle yapılan kaldırma sırasında bozulmuş birçok tekkenin yerlerini anlatmaktadır.

Ferecik köyün yukarısındaki tepede, bir tekke yıkıntısıyla beş dervişin mezarlarını kapsayan bir türbe vardır. Bunların reisi kendisine bildirildiğine göre Bektaşî tarikatına mensup İbrahim Baba idi. Beş mil daha ileride Nefes Baba isminde başka bir Bektaşî ereninin türbesi vardır. Bunların Gelibolu'dan ilk Türk fatihler ile birlikte gelip

-130-

burada tekkeler yapmış oldukları söyleniyor. Nefes Baba için de Fas Meliki'nin oğlu olduğu söyleniyor. (28) Birkaç mil daha ileride Rüstem Baba'nın mezarını kapsayan (29). Bir Bektaşî tekkesi vardır ki Seleyed bunu ziyaret etmemiştir.

Keşan-Burada nefis şehirde ufacık bir tekke bulunmakta ve bir baba bir de Arnavut hizmetçiler tarafından yönetilmektedir.

Domuzdere (Keşan yöresinde) bu tekke de bir şeyh ve üç dört derviş tarafından yönetilmektedir. Bunun tarihi özellikle, Bektaşî el koymaları konusuna ait özel bir öneme sahiptir. Sağlam bir şahitliğe dayanan yöresel söylentiye göre tekke aslında Ayayorki isminde ufacık bir Rum manastırı idi. Bektaşîler buraya yörede Çeltik (Hristiyan) köyü halkı bulaşıcı bir hastalık sonucunda kırıldığı sırada veya bunun sonucunda girip yerleşmişizdir. Bunun altmış sene kadar önce olduğu söyleniyor. Şu durumda anlaşılan 1836-1839'da (30) ortaya çıkmış ve anısı yaşamakta olan büyük salgının Rumeli'deki son istilâsı zamanında demek oluyor.

Bugün de Ayayorki yortusu günü, gerek Rumlar ve gerek Türkler tarafından ziyaret edilen toplumsal nitelikli bir panayır ile Domuzder’de kutlanmaktadır. Ancak, burada her iki dinin temsilcileri birleriyle gerektiğinden fazla ihtilat etmezler.

Asıl Ayayorki kilisesi çok sayıda daireye bölünmüş olup bunların içinde oturma odası ve şeyhlerin mezarları için bir türbe odası vardır. Eski Hıristiyan ibadet yerini kapsayan dairede mabed (templon) un üst kısmını ve kuzey duvarı üzerinde iki yanında kandiller yanan Ayayorki’nin eski tablosunu (eikon) saklamaktadır. Bunu, uzun zaman Keşan kazasında oturmuş olan ve tekkenin dervişleriyle teklifsizce münasebeti bulunan bir İtalyan dostum bizzat görmüştür.

Bektaşî el koymalarına ait bunun gibi yeni ve kayıtlı bir olay bu gibi hâller hakkında sadece geneleğe dayalı olan ve başka yerlerde yayılmış bulunan rivayetlerin kıymetinden pek fazla şüphelenmeye karşı bir uyarma olabilir. Domuzdere’de oluşan şey zamana göre az çok değişim ile Eskibaba’da da (31) oluşmuştur. Ve daha başka bu gibi iki taraflı ibadet yerlerinde de meydana gelebilir.

Reni tekkesinde (32) kıskançlıkla saklanılan Hıristiyan “tasviri” bir masal olsa bile hiç olmazsa tarihte benzeri olmayan bir masal demektir. Bununla beraber gelenek körü körüne kabul de edilmemelidir. Birçok Hıristiyan kiliselerinin camiye dönüştürülmüş olduklarını bir gerçek olarak biliyoruz. Fakat camilerin Hıristiyan geçmişlerine ait ananeler, özellikle, ispatı mümkün olacak şekilde yanlıştır. Ayasluğ’daki “İsa Bey Cami” veya “Ayayani Kilisesi” için olduğu gibi. Batıda, söylediğimiz gibi, Bektaşî tekkeleri pek sık bir şekilde yerleşmişti, fakat bunların çoğu 1826’da bozulmuştur.

Koşukavak-Edirne’den Kırcaali ve Gümülcine’ye giden anayolun çatal noktasında şimdi bir tekkenin bulunduğu Bektâşilerce söylenmektedir. Burası Harbiye nezaretinin haritasında köyün tamam kuzeyinde gösterilen “Evhad Baba” tekkesi olsa gerektir.

Dimetoka-“Esad Efendi” (33) bu kazadaki Kızıl Deli Sultan tekkelerini 1826’da bozulmuş olanlar arasında gösteriyor. Bu azizin ismi haritalarımızda Dimetoka’nın hayli batısında gösterilmektedir. Burası, Bükreş anlaşması gereğince Bulgaristan’a terkedilen Kırcaali kazasına katılmıştır.

-131-

VI. BULGARİSTAN

Kırcaali-Edirne’ye Batı tarafından komşu olan bir kazadır ki, sonda Bulgaristan’a terkedilmiştir. Bektaşî azizlerinden Seyyid Ali Sultan türbe ve tekkesini içine alır. Son harpte tekke Bulgarlar tarafından bozulmuş, fakat türbeye dokunulmamıştır.

Hasköy hudut ile Filibe arasında ve Kırcaali’nin bir günlük kuzeyinde vaki olup Mustafa Baba’nın türbesini içeren bir tekkesi vardır (veya vardı) (34) Her zaman olduğu gibi şehirden biraz uzaktır.

İstranca (Yeni Bulgaristan’da), İstrumnitsa Bu kazada Balkan Harbi’nden evvel Aziz İsmail Baba’nın mezarını ve azizin ayaklarının tesirine atfedilen sıcak bir kaynağı havi bir tekke vardır. Tekke şimdi tahrip edilmiştir. (35)

Razgrad (civarı)-Burada son zamanlara kadar Hasan Demir Baba Pehlivan'ın mezarını içeren tek bir tekke vardır. Bu zat 400 sene evvel yaşamış ve birçok kerametler göstermiştir. Tekke 19. Asır başlarında Ruscuk Paşası Pehlivan Baba tarafından tesis edilmiştir. (36) Tekkenin iyi bir tasviri içinde yatanın menkabeti, ve tekke ile civarların karakalem bir resmi Konitsi'de vardır. (37)

Yakup ve Ruscuk ile Silistre arasında bir Mustafa Baba Tekkesi zikir (38) etmektedir. Yine Bulgaristan'da başka bir yerde, Tırnova kasabasında bulunan bir Bektaşî Cem evi varmış. Fakat bana bunu bildiren (39) bunların bir tekkesi olup olmadığını bilmiyor. Melçen (Görice tarafından) bir Arnavut dervişi (40) ise bana Tırnova'da bir tekke mevcut olduğunu ve daha Balkan Harbi'nden evvel tahrip edilmiş bulunduğunu söylemiştir.

VII. ROMANYA

Romanya'nın bugünkü hudutları içerisinde üç tane Bektaşî tekkesi anılmaktadır. 1- Baba-dağ'da Sarı Saltuk'un mezarlarından birini içeren bir Bektaşî tekkesi vardı. (41) 2- Kilyakara Karadeniz sahilinde Evliya Çelebi aynı erenin olmak üzere bilinen başka bir türbesini içeren bir tekke ziyaret etmiştir. (42) Burada tekkeden kesinlikle eser kalmamış olmasına rağmen yerin Müslüman ve Hristiyanlar tarafından ziyaret edilmekte olduğunu haber aldım.

Balçık yakınında - Burada Rumelinin en büyük tekkelerinden biri olan bir tekke vardı. Burada yatan eren, "Hafız Halil Baba", veya "Akyazılı Baba" olup Hristiyanlarca da Aya Atanaş olmak üzere bilinmektedir.(43)

VIII. SIRBİSTAN

Yeni Sırbıye dediğimiz Sırp Makedonyasında şu aşağıdaki yerlerde tekkeler mevcut olduğu veya bulunmuş olduğu söylenmektedir. Bunlardan birçoğu Balkan Savaşı esnasında veya ondan sonra tahrip edilmiştir.

Manastır- Burada şehir içinde 1872-1873 tarihli Hüseyin Baba isminde bir şehidi içine alan ufak bir tekke vardır; 1914 senesine kadar bu tekkeye bir zarar olmamıştı. Civarında Kırçova ve Kanatlar Köylerinde tekkeler bulunmaktadır. Böylece Batı Sırbistanın Arnavutluk yöresinde Yakova ve Prezrin'de de tekkeler vardı.(44)

Üsküp-Burada harpten evvel Mustafa Baba ve Süleyman Baba namlarıyla iki tekke vardı. Bu sonuncusu daha yeni bir yapıdır.

Kalkandelen- Burada şimdi (1914) "Sersem Ali olduğu farzedilen mezarını içeren önemli bir tekke vardır. Bu tekke Sersem Ali'nin mezarını,

ilham yoluyla keşfetmiş muharrip Muharrem Baba'nın tavsiyesiyle (1832'de) Rıza Paşa tarafından tesis edilmiştir. (45) Tekke yüksek duvarlarla çevrili müstakil bir saha içinde olup bunlardan her birinde, birer kapı açılmıştır. (Bakınız levha I) ve şehrin dışarıdadır. Tekke binaları dervişlerin ikâmetgâhla-

rıyla iki meydanı ve Sersem Ali, Muharrip Muharrem baba ve Rıza Paşa'nın ve vs. mezarlarını, sütunlar üzerine müstenid bir mescid, misafir odasını, mutfak ve çiftlik binalarını içine almaktadır.

Bütün bunlar inşa tarihinden beri mevcut görünüyor. Büyük bir kısmın manzarası latif ve derin hücreleri içeren işlenmiş tahta binalardır. (Bakınız levha I) Haric" duvarları dahilinde meyve ve çiçek bahçeleri vardır.

"Kamanova" ile Üsküp arasında Alexandrova istasyonu civarında Tekkeköy'de Karacaahmet'in mezarını içine alan bir tekke mevcuttur. Buradaki ibadet hakkında Evans bilgi ve açıklama vermiştir.(46) Buranın Hıristiyanlara terkedileceği anlaşılmaktadır.(47)

İştıp ve Köprülü'de de tekkeler mevcuttu. Bununla beraber Ohri Gölü üzerindeki Ayanaum Manastırı Bektaşiler tarafından ziyaretgâh edinilmiştir.(48)

IX. YUNANİSTAN

A. Makedonya

Selânik- Şehrin Garp kenarlarında evvelce mevcut olan Tekke Balkan Harbi'nde tahrip edilmiştir.

Kesriye-Tekke şehrin girişinde ve Florina yolu üzerinde bulunmaktadır. Şimdi ufak ve ehemmiyetsiz olup bir şeyh tarafından iskân edilmektedir. Fakat tekkenin evvelce eski ve mühim olduğu söyleniyor. 1826 takibâtı sırasında zarar görmüştür. Burada gömülü bulunan başlıca az"z Kasım Baba olup Türk fütuhâtı devrinde yaşamış olduğu farzedilmektedir. Vefatından sonra birçok kerametler gösterdiğine dair mahâlî bir şöhreti vardır. Üzerinde bulunduğu tepeden Kesriye berzahının iç tarafına doğru kocaman bir kaya yuvarlayıp eteğindeki kiliseyi dolduran âbitler cemaatinin içerisine düşürmek gibi biraz zalimâne bir usulle Hıristiyanlar'ı Müslümanlık'a soktuğu söylenir.

Topluca'da (Kışlalar yanında) canlı hatıratla dolu ikinci bir tekke vardır ki, içerisinde yalnız Sancaktar Ali Baba'nın türbe ve mezarı kalmıştır. Çingene mahallesinin dış kenarında bulunan Aydın Baba ismindeki türbeye de Bektaşiler bağlılık iddia etmektedirler.

Kesriye'nin batısında, Anakilitsa panayır yerinin batısında Bektaşiler'in önemli bir cemaati vardır. Halk arasındaki Müslüman unsurunun son zamanlarda İslâmiyet'e sokulmuş oldukları söylenir ve bilindiği üzere bu zamanın yüz elli sene kadar olduğu tahmin edilir. Bunu ibpat etmek için (Velahazes dedikleri) (49) Bu konu Müslümanlar'ın Rumca konuştukları ve (camiye tahvil edilmemiş olan) kiliselere devam etmemekle beraber bunlara karşı büyük bir hürmet besledikleri ileri sürülür. Bu kazada mevcut Bektaşî tekkeleri Anakilitsa'nın ikibuçuk saat garbında Vudurina'da ve Pindos sıradıklarından birinin yamacı üzerinde bulunan Odra'dadır.

Her iki tekke de tarih" olduğu anlaşılan Emine Baba ismiyle ilişkilidir. 1507 hicrî (M. 1598-99)'da Bektaşiler tarafından mezheplerinin ilk naşiri tarikatın ilk pîri sayılan Hallac-ı Mansur'un zındıkça fikirlerini neşretmiş olmak töhmetiyle manastırda idam edilmiştir. (50) Rivayete göre

Emine idam edildiği gece Vudirina'daki evinde hemşiresine görünmüştür; hemşiresi misafirlerin davet edildiği bir yemek hazırlıyormuş; bunun hazırlanmasında hemşiresine dayanamayarak yardım etmiş ve sonda sofraya oturmuş. Misafirlerden bir kısmı bir şey yemediğini farkederek yemesi için ısrarlı tekliflerde bulunmuşlar. Emine oruç olduğundan yemek istememiş. Nihayet fazla ısrarlarına dayanamayarak yemiş fakat "bana bu yemeği yedirmemiş olsaydınız her gece ziyarete gelecektim" diyerek oradan kaybolmuştur.(51)

Vodorina-Buradaki tekke köyün evlerinden biridir. Önceki şeyhlerin mezarları bilindiği üzere biraz ötededir, ve mimarının bakış açısına göre önemli değildir. 1826'da zarara uğramış olduğu söyleniyor. Şimdi tek bir şeyhi vardır ki, bu Kazan'dadır. Bu evin bir odası Emine Baba'nın hatırasını; bir lah-din hırka ve eşyasını içerir. Bu oda hastalar tarafından itikâf için kullanılmaktadır.

Azizin daha başka mezarları Kapişnitsa'da (ve Yağlışte civarında) ve Manastır'da mevcut olduğu söyleniyor. (52)

Odra-Burada, Vudirina gibi, ufak bir müessese olup bir şeyh ile iki üç derviş tarafından iskân ve idare edilmektedir. Bunların hepsi de yerli olup içlerinden yalnız biri Arnavut'tur. Burada dağın bir yarık veya çukuru vardır ki, birçok ziyaretçileri çeker; bu Emine Baba'nın kılıcıyla dağa vurmuş olması suretiyle gösterdiği keramete atfedilir. Mahallî Rum ananesi ise buranın yerini eski Ayamenos'aait gösterir ve yarığı bu azize atfeder. Emine'nin pek eski olmayan ve Vudurina'daki ikâmetgâhı da Ayamenos'un olduğuna inanılır. Bu teşhis sadece Emine ile At Manav isimleri arasındaki benzerlikle izah olabilir. Fakat Velehad köylerinden bir çocuğunda kilisenin vakfiyesi şimdi mevcut olduğuna inanılmaktadır.

Sarı Göl kazasında Koçana'da dört Bektaşî tekkesinde mürekkep bir grup vardır. Bu kaza tamamıyla Anadolu Türkleri (Konyarîler) tarafından iskân edilmektedir. Bunlar buraya ilk fütühat sırasında getirilip, yerleştirilmişler ve o zamandan beri dil ve âdetlerini olduğu gibi koruyabilmişlerdir. Dinleri itibariyle Bektaşî ve kısmen mutaassıp sünnî Müslümanlardır.

Cuma-Bu grubun tekkesi aynı isimdeki köyün dışarısında hafif bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Gayet mamur görünüyor. Bir şeyh ile dokuz on derviş tarafından (ki bu bir vakfın mevcudiyetini gösterir) 1143 hicrî (M. 1740)ta tamir edilmiştir. Bu kaza dahilindeki birçok tekkeler hilâfında Cuma haylice mühim bir dinî merkez görünüyor. Mayıs ayında kısırlık için şifalı olmakla meşhur mübarek kaynağı dolayısıyla (özellikle Perşembe ve Cumartesi) günleri Müslüman kadınlar tarafından ziyaret edilir. Şeyhin dediğine göre Hıristiyan kadınları da pazar günü bu kaynaktan istifade ederler. Bu yön Koçana'nın tahsil görmüş Rumları tarafından ret ve inkâr edilmekte ise de, civardaki Bulgar köylerinin cahil kadınları için doğru olabilir.

Azizlerin türbesi mecnunlar tarafından inziva için kullanılmakta olup azizlerin şahsî eşyasından kalma oldukları söylenen bir çakmak ile baltayı içerir ki, bunlar muhtelif hastalıklara (Hasta uzva temas ettirilmek suretiyle) şifa için kullanılmaktadır. Bundan başka türbenin tavanına bir ip ile asılı kilden bir yuvarlak vardır ki bununla tefe'ül edilmektedir. Dilek sahibi bu yuvarlağı kendisinden, uzağa doğru iter, yuvarlak eski yerine dönerken bu adama çarparsa sorulan soruya olumlu cevap alınmış olur. Sarı Göl kazasının diğer tekkeleri şunlardır:

Bağçe-Topçular köyünün yukarısında bulunan tepelerde akar sular ve ağaçlar arasında ve güzel bir yerdedir. (53) Tekkenin binası ise önemsiz bir şeydir. Antepli bir derviş ile birkaç hizmetkâr tarafından işgal edilmektedir. Ne kadar eski olduğu bilinmeyen Gazi Ali Baba isminde bir azizin mezarını içine alan türbesi bu sene içinde (1915) yeniden yapılmıştır. Etrafını Bektaşî tacını taşıyan birçok mezarlar daha vardır.

Bucak-Köşeler ile Sofiler köyleri arasındadır, halen Cuma'ya bağlı olup şeyhi yoktur: "Memi Bey Sultan"ın mezarıyla iftihar eder ve içinde evli dervişler oturur.

Sarı Göl kazası ile Kayalar arasında Aynalı'da Gazi Baba'nın mezarını içine alan bir türbe olduğu söyleniyor.

Cuma ve Bucak'taki tekkelerin emlakı 1826'da müsadere edilerek Koçanalı bir Rum zengin tarafından satın alınmışsa da, bu kutsî muamelesinden dolayı felâh bulmamıştır. Bundan kırk sene evvel arazi tekrar satın alınmış ve tekkeler tekrar açılmıştır. Bu inşa edenleri aslen Hıristiyanlara mensup olduğu hakkında Koçana Rumları arasında şüpheli rivayetler dolaşmaktadır. Bazıları bütün Hıristiyan kiliseleri emlakinin Türk fütuhâtı zamanında zaptedilmiş ve oradaki manastırların tekke yapılmış olduğunu söylerler. Bazıları ise bütün bunların mesulü Ali Paşa olduğuna inanırlar. Yerlerine tekke manastırların kime verilmiş oldukları da aynı surette tartışılmaktadır.

Cuma'nın Ayayorki ve Ayailyas yerinde olduğu; bahçenin Aya İlyas veya Aya Dimitri; bucağın ise ihtimal Ayayorki'nin yerini işgal ettiği gibi çeşitli tarz kabuller vardır. Bahçenin yerini buranın bir manastır olduğu hissini verir. Fakat bir manastır için uygun olan yer bir tekke için de uygundur. Buranın şeyhi kendi idaresi altında yaptırdığı ziraat ve inşaat mesai sırasında eski binalara ait hiçbir alâmet zuhur etmemiş olduğunu bildirmiştir. Kaza dahilindeki tekkelerin Cuma'dan başka yerlerde Hıristiyanlar'ın da dinî maksatla ziyaret ettiklerine dair inandırıcı deliller bulamadım. Fakat bu kaza tamamen Türk'tür. Balkan Harbi'nden önce tehlikeli bir yer olmak üzere bilinir.

Alasonya-Burada tek bir (Arnavut) şeyh tarafından işgal edilen ufacak bir tekke vardır. Şehrin dış kenarında Serfiçe yolunun bir tarafındadır. Rumlar buranın Teselya ile Yunanistan'ın ilhak tarihi olan (1882)de tesis etmiş olduğunu söylerler; fakat içindekiler bunun hayli eski bir müessese olarak göstermektedirler. Burada başlıca aziz olarak Salih Baba gösterişsiz bir türbe içinde gömülüdür. Yanında da tekkenin birbiri ardınca gelen iki şeyhi yatmaktadır. Bugün burada inzivaya çekilen şeyh üçüncüsüdür. Türbenin tarihi 1250 (1834-1835)tir. Salih Baba çok eski bir tarihe mensup olmak üzere gösterilir.(54) Ve tekke ilk şeyh Necip Baba'nın tavsiyesi ve birkaç beyin masraflarıyla inşa edilmeden evvel çok şöhreti vardır. Burada Bektaşîler'in mahallî bir halk prestijgâhını işgal ettiklerine ait bir misal mevcut olduğu anlaşılıyor. (55) Necip Baba ihtimale göre türbedar olarak burada yerleşmiş ve içindeki azizden türbenin inşası için rüyasında talimat almıştır. (56)

Katarin-Şimdi tamamen bir Rum sahil kazası olan bu yerde bir Bektâşî tekkesinin bulunuşu ilk bakışta biraz gariptir; fakat Leake'in verdiği bilgiler buranın mahalle sahiplerinin müslüman olduklarını ve köyün beyinin sihriyyet yoluyla Ali Paşa'nın akrabasından bulunduğunu bildirmektedir. (57) Tekke, Ali'nin Teselya'daki tesisatı gibi, aynı zamanda bir menzil idi. (58)

B. Teselya

Elde bulunan bütün tanıklıklar 1882'de Yunanistan'a katılan bu vilayete Bektaşilik propagandasına sahip olan Şeyh Ali Paşa'nın zamanı ve etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tanıklık, çeşitli kaynaklardan geldiği için güçlüdür.

Reni- Teselya'da kalmış olan tek Bektaşî tekkesidir. Velestin ile Fersala arasında bulunan Reni'dedir. (59) 1914'te burasını tek bir Arnavut şeyh ile birkaç hizmetçi tarafından idare edildiğini görmüştüm. Arnavut oldukları anlaşılan diğer dervişler ise Balkan Savaşı'nda buradan çıkıp gitmişlerdir. Tekkenin yeri çok güzeldir, gelirlerinin çok iyi olduğu anlaşılmaktadır.

Hepsi de Türk fetihleri devrinin ünlü alperenlerinden olan (60) Torbalı Sultan Cafer ve Mustafa Babalar'la (61) daha başka saygıdeğer bazı kişilerin mezarlarını içine alan tekkenin büyük kapısı önündedir. Türbeler mimarı açısından oldukça dikkat çekicidir ve kökenleri her halde 17. Yüzyıla kadar çıksa gerektir. Bu hususta görmüş olduğum iddiasız ve açık bir surette yeni olan Bektaşî binalarından farklı bulunmaktadır. Yöreye ait alimlerin rivayetine göre tekke aslında Aya Yorki veya Aya Dimitri'ye vakfedilen bir Latin Manastırı idi ve 17. Yüzyılın başlarında Konyalı Mevlevî dervişleri tarafından işgal edilmişti. Ali Paşa burasını Bektaşîlere aktarmıştır. Burası 1826 tahribatından kurtulmuş olup memleketin Yunanlılar tarafından işgaline kadar ve hatta daha sonraları haydutların ve diğer kötü hal sahiplerinin yatağı olmakla biliniyordu binaları 1888 tarihlerine kadar burada sürekli olarak 54 derviş kalmaktaydı. Bu vilayette artık şimdi mevcut olmayan daha başka Bektaşî tekkeleri yöreye ait alimlerin rivayetine göre Ali tarafından kurulmuş ve 1826'da kaldırılan yerleri şuraları idi:

I. Tatar yakınlarında hâlâ tekke denilebilen ve servilerle sınırlandırılmış güzel bir mezarı içine alan bir yerdir. (62) Bugün bir çiftlik olan bu yerin sahibi mösyö Y. Apostolidos son zamanlara kadar Mevlevîler elinde olduğunu (63) ve bunlar arasında sekiz türbenin gizli olup kurucusunun mezarını içinde bulundurduğunu lütfen bildirmiştir. Bunun ismini bana Reni'de Ballı Baba olmak üzere bildirmişlerdir. Binaların kalan kısmı 1898 Harbi'nde yanmıştı. (64)

II Köpekli Köyü civarında Şahin Baba'nın mezarını içine alan bir türbe vardı. Her üç tekkenin Türk fütühat devrinde tesis edilmiş olduğu söylenmekte idi.

III Hasan Baba tekkesi Tempe Boğazı girişinde olup, Mahallî âlimlerce, geçitten geçen mühim ticaret yolunu kontrol için Ali tarafından tesis veya himâye edilen başka bir Bektaşî tekkesi olmak üzere gösterilmektedir. (65) Bu aziz, her ne kadar zannederim. Nakşibendiler tarafından benimsenmekte ise de Baba kelimesi daha ziyade bir Bektaşî azizini temsil eder. Hasan Baba'nın ise bilinen Bektaşî tipinde bir cihat eri olmak üzere gösterildiği anlaşılıyor. Diğer yönden Dodwell'in resmi 1805 de tekkeyi bir cami ve minare ile göstermektedir. Halbuki minare Bektaşî tekkelerinin bilinen bir hususiyeti değildir. Edward Lear, ellinci senelerde burada vazifelerini yerine getiren dervişleri "Çâk-ı Serpuşlu" olmak üzere tarif ediyor ki, bu o zaman orayı işgal edenlerin Mevlevî olduklarına delalet eder. Mâlumdur ki Bektaşîlerin sükût-i tarihi olan 1826'da bunların II. Mehmed nezninde nüfuzları artmakta idi. (66)

Bütün bu tekkelerin bu maksatla mühim caddeler üzerinde ve ya yakınında ulundukları söyleniyor. Ali'nin tarikatla olan siyasî münasebet ve

irtibatı başka bir yerde incelenmiştir. (67) Teselya hakkında mahalli icraatinin şahitleri, zamanında tesis edilmiş bulunan tekkelerdir. Trhala Tırıkkalede Leake bizzat Ali tarafından inşa edilmiş büyük bir tekke bulunmuştur.(68) Ağra civarında- 1809'da Ali Paşa tarafından Ayıya Mağnisa'nın 3 mil kuzey batısında Aydınlı da inşa ettirilmiş bir Bektaşî tekkesini Lîk zikretmektedir. (69) Burası Pukayl (Pouqueville) tarafından zikredilen Ali Kolu tekkelerinin aynı olduğu zannedilebilir.

Yenişehir Larissa'da Kırk Azizler ki, bunların mezarları vaktiyle şimdi harap olmuş olan Kırklar Camii'nde görülmekte ve Bektaşîler tarafından kendilerine nispet edilmektedir. (70)

C. Girit

Girit Bektaşîleri şimdi adının başlıca üç büyük şehrine Kandiye, Resmo ve Hanya'ya dağılmıştır. Evvelce Kandiye'nin iki saat güneyinde yerleşmiş olan Aya va Losyos köyünde de bir tekke vardı.

Hanya'da Bektaşîliğe ait olan bir kişiden bu tarikat ileri gelenlerinin 1897 kavgasından önce bu üç şehirdeki kuvvetleri hakkında bilgi edindim. O kavgadan sonra Müslüman Giritlilerin bir çoğu Anadolu Trablus ve bunun gibi Akdeniz adalarına göç etmişlerdir. Bu hareket aşağıdaki istatistikte görülebilir. Fakat kıymetleri layık olduğu ölçüde takdir edilmelidir.

Şimdiki Durum 1877'den evvel

Kandiye 500 5000

Resmo 1000 3000

Hanya 70 200

Kandiye güneyindeki yer Müslümanların en kuvvetli bulunduğu bir yerdi. Müslüman Giritlilerin ırk olarak Giritli olup, Türk fetihleri devrinden beri Hristiyanlıktan Müslümanlığa girmiş yerli unsurlarını temsil ettiklerini söylemeye fazla gerek yoktur. Adanın merkezi ve önemli bir kent olan Hanya'da Bektaşî'lerin sayısının azlığı burada Mevlevî'lerin kuvvetli olması ve aynı zamanda Bingazi'deki Halyakoti'den buraya akın eden Trabluslu halkın Rifâ'lerin bulunması ile izah edilmektedir.

Kandiye tekke şehrin üç çeyrek saat güneyindeki ana yol üzerinde Knosos bölgesi ile Forteca (Forteza) köyü arasında (71) kurulmuştu. Kandiye'nin düşmesi sırası olan 1669'dan önce Horasanlı Ali Dede adı ile ünlü ve burada gömülü bulunan bir alperen tarafından 1650'de (72) kurulmuştur. Halife ismini taşıyan bugünkü saygıdeğer şeyh Kolonyalı bir Arnavuttur ve bekârdır. Selefi evliyde ve ölümünde yerine bir bekârın geçirilmesi daha uygun olacağı düşünülmüştü. On iki kadar derviş vrdı ki bunların çoğu Arnavut'tu.. Tekke güzel bir gelire ve iyi bir yönetime sahip bulunuyordu.

Kandiyenin yeni kapısının dışında Rızık Baba'nın mezarı vardır ki, başlığı üzerinde Bektaşî Erenlerine ait özel tac ile kendisini gösterir. Ağılın eşliğindeki ağaca iliştirilmiş bez parçalarına bakılırsa halka göre çok itibar görmüş bir şefaatchi idi. Mezar yanında inşa edilmiş ufak bir kulübe maaşsız türbedarın mezarıdır ki sahibi olan erenin yanında bulunur. Rosma'daki tekke ise, Hasan baba'nın mezarını içine alır. Hanya'da Bektaşîlerin göçü dolayısıyla şimdi hiç bir tekke yoktur. (73) Mustafa Gazi isminde bir cihat eri şehrin dış kenarında açık bir türbe altında gömülüdür;

başlığının üzerinde tarikatın işareti olan taç vardır. Bu türbe 22 Mayıs günü Trabluslular tarafından kalabalıkla ziyaret edilmektedir.

D. Epir

Bu kıtada Bektaşilik kırkinci boylamın güneyinde çok kök salmış durumdadır. Ali Paşanın korumalığına rağmen (74) Bektaşilik bölgenin merkezi olan Yanya'da hiç bir tekkeleri olmadığını kabul etmektedirler. Burada bırakmış oldukları tek eser, Ali zamanlarına ait bir veli olan Hasan Şeref Baba'nın mezarı ile bizzat Ali'nin mezarıdır ki, bunun sütununun başlığında muntazam bir bektâşilik işareti olan taç vardır.(75) Yanya ile Miçova arasındaki yol üzerinde önce bulunan bir tekke şimdi boştur. Burasını Ali Paşa'nın Teselya'ya giden önemli geçidi denetlemek için kurmuştur.Gidiş gelişlerin çok hareketli olduğunu görebiliriz.(76)

Diğer taraftan kırk derece kuzeyinde Balkan Savaşı sonundaki soykırıma kadar 19. Yüzyıl Bektaşiliğinin en güçlü ve en sağlam bölgesi vardı.

Şimdi Yunanistan'ın kuzey Epir vilayati ile Arnavut prensliği arasındaki yapay hudut ile iki parçaya bölünmüştür. Bu civara Toskalık'a mensup Bektaşiler müslüman halkının onda dokuzunu mezheptâşlarının teşkil ettiğini kuzeyde Kegalar'da ise özellikle onda bir ölçüsünde olduğunu söylemişlerdir.

Epir'de ki Bektaşiliğinin tarihi hakkında yaptığım inceleme bana şu temel olayları belgeleme imkanını verdi : 1- Bektaşiliğinin buraya gelişi diğer bölgelere göre daha yakın tarihedir. 2- Burada sağlam kök tutması durumu başlıca tarikatın üyelerinden olan Ali Paşa'nın (1759-1822) etkisine bağlanabilir (77) Toska'lar Kesriye'deki tekkeyi (78) ülkelerinin en eski kurumları sayarlar, halbuki Kesriye coğrafya bakımından Makendonya'ya aittir.

Bu tekkenin tarihi belli değildir ve Rumeli'deki diğer yerlerde olduğu gibi burada gömülü eren Türk fetihleri dönemine ait gösterilmektedir. Kişiliğiyle de tamamen olağanüstüdür. Diğer taraftan dağların Arnavutluk yönündeki erenlerin hayatlarının tarihi bellidir. Son zamanlara aittir. Bunlar kemiklerinin söz konusu edildiği tekkelerin kurucuları olmaktan başka bir iddia beslemezler. Eskilik açısından Erkerideki tekkeler Ali Paşanın kilerden daha eski olduklarını iddia ederler. Fakat bunu ispat edecek hiçbir delil getiremiyorlar. Gorice gurubu Koniçe ve Firaşeri'deki önemli tekke ve daha bazılarının Ali Paşa zamanındaki kurumlar açıkça söylendiği gibi daha başkaları da çok daha sonraki bir tarihe bağlanmaktadır.

Pek az istisnalarla Arnavutluk tekkelerinde gömülü bulunan erenlerin dini önemleri o kadar büyük değildir; aksine hayattaki şeyhleri daha fazla saygındır. Bir yabancıya öyle görünüyor ki Arnavut mizacı Bektaşiliğe dini ve batıl inanışlarından çok sosyal düzenleme tarafı üstün gelmiştir. Bu durum tekkelerin bu günkü durumuyla da pekişmektedir. Bütün bu bölgedeki Bektaşi tekkelerinin belirli bir işaretleri ve kesin bir planları yoktur. Genellikle sade sağlam olarak iyi kır evleri tarzında yapılmıştır. Hepsisi de köylerin dışlarında ve nadiren büyük şehirlerin yakınlarında bulunmaktadır. Erenlerin mezarları pek sade türbeler içindedir ve denildiğine göre sağlığa bağlı olarak binaları biraz uzakta bulunurlar.

Bektaşiliğin Arnavutluk'ta kökleştiği tarihin Fransız İhtilali devrinin örneği olmak üzere burada hiç olmazsa teorik bir şekilde olsun bütün

-138-

insanlığın kardeşliği ve yaptıklarına göre dini kurallar ve şeklin önemsizliği gibi bir takım liberal düşüncelere daha fazla değer verilmeye başlanmıştır. Bu iki fikir ve bir dereceye kadar buna bağlı zühte ait olan inanca bağlı anlayışlar dervişlerine düşünce gücü verir. Fakat bunlar yeniçerileri fetih günlerinde harekete yöneltten islamın kılıçla yayılması gibi ilk Bektaşî erenlerinde insan üstü kahramanları gören anlayışın ortaya koyduğu sert düşüncelerle zıtlık teşkil etmektedir. Sultan Mahmudun 1826'daki Arnavut Bektaşilerine o kadar etkili olmamıştır. Çünkü bu hareket Arnavutlukta o kadar kendini göstermemiştir. Aynı zamanda Arnavutluk geniş ve sarp bir bölge idi. Ve burası herhalde takip edilenlerden aslı Arnavut olan Bektaşiler için sığınma yeri oldu. Güney Arnavutlukta Bektaşilikle yarışan tarikatler Leskovikteki Sadiye tarikati ile Halvetiyedir. Bundan doğan Hayatiye (79) ismiyle tanınan ikinci bir şubenin Tepedelen -yanmıştır- Leskovik -yanmıştır-, Gorice -harap olmuştur- ve Yağlıta,,ankırı, Pekoke ve Ohride son zamanlarda kurumları vardı. Halveti -Hayatilerin Arnavutluk'a Bektaşilerden sonra gelmiş oldukları fakat Leskovikteki yıkılmış tekkelerinin büyük kapısı üzerinde bulunan -1211, 1796- 97- tarihi bunların o kadar sonradan buralara girmiş olmadıklarını ispat etmektedir.

Sultan Abdülmecid'in -1839-1861- yalnız Bektaşileri göçe zorlamış değil belki bunlara dokunulmaması için emirler vermiş olduğu söyleniyor. (80) Abdülhamid'in ise bunlardan şüphelendiği zannedilir. Hatta bunun için Arnavutluğa bir özel memur göndererek bu zındıklığın sahasını ve tekkelerin sayısını araştırmış olduğu, fakat bunun sonucunda nakle dayalı hiçbir işi tedbir olarak düşünmediği söylenmektedir. İhtimal ki bu bölümde şüpheleri Güney Arnavutluğun Yunanistan'a terki konusu ve tartışmasının 1880-1882 tarihlerindeki milli harekete Bektaşilerin de katılmış olduğu esasına dayanır. O sırada Güney Arnavutluk halkı görünüşte Türkiyenin tehdit edilen vilayetlerini kurtarmak gerçekte ise bağımsız bir Arnavutluk devleti kurulmasına çalışmak amacıyla Abdül Bey Feraşari idaresinde isyan etmişlerdi.

Bektaşî tarikatının Balkan savaşından sonra açığa çıkan soykırımlar sırasındaki kayıpları çok büyük oldu. Birçok tekke yakılarak yerle bir edilmiş ve kalanların birçoğunun bütün malzemeleri Epirli düzensiz askerler tarafından yağma edilmişti. Bunun için öne sürülen resmi sebep milli Arnavut - bunun üzerine Yunan aleyhindeki- harekette öncü bulunduğu ve bazı tekkelerin yalnız çeteler değil adliye elinden kurtulmuş kaçaklara da -bu iki sınıf suçlular tamamen ortaya çıkmaktadır- yataklık ederek gasp edilen eşyayı bunlarla birlikte paylaşmalarıydı. Bunlara karşı Bektaşiler ihtimal ki kan ve dilleri dolayısıyla Arnavut milliyetçiliğinin doğal mensupları ve kişilere bakılmaksızın herkese karşı misafirperverliğin tarikat kurallarından bulunduğu yolunda cevap vermiş olacaktırlar. Bununla beraber açıktır ki böyle bir bölgede içindeki adamların özellikleri ne olursa olsun sadece tekkelerin imarı çete başlarının aç gözlülerini çekmiş olması yeterlidir. Gerçekte dervişlerin var sayılan hazinelerinin nerede olduğunu açığa çıkarmak istemedikleri veya edemedikleri için öldürüldükleri söylenmektedir.

Şu aşağıdaki fihrist, Balkan savaşından önce Epirde bulunan tekkelere aittir. Tekkeleri olan köyler bağlı oldukları kasabalarla birlikte gruplara dahil olmuştur. Bu vilayetlerin haritaları

-139-

Haritaları henüz pek kusurlu olduğu için bunların merkezlere göre mesafe ve yönleri ancak mümkün olduğu yerlerde gösterilmiştir.

Erkeri-Bektaşiliğin burada "150 sene kadar önce" gelip kök saldığı rivayet edilmektedir. Ali Paşa'nın hemşiresini burada zengin bir yerli bir beyle evlendirmiş olması ve dolayısıyla tesiri kuvvetli olmuştur. (81) Başlıca ve şimdi tek kalmış olan tekke "Hacı Süleyman Baba" tekkesidir ki, şehir yakınında ufak tek bir tepe üzerinde istif bir durumda bulunmaktadır. (Bakınız Levha 2) Savaştan önce burada 20 derviş otururdu; şimdi yalnız 10 kişidir. Bunlardan birçoğu da Arnavutluk ve diğer yerlerde harap edilmiş olan tekkelerden kaçıp buraya gelmişlerdir. Tekkelerin tarihi 70 sene evvelinden öteye götürülemiyor. Ölmüş şeyhlerin mezarlarını içine alan dört türbe ancak 1862-1863 tarihlerindedir; fakat menkıbeye göre "Erkeri" ne kadar olduğu belli olmayan eski bir zamanda Hasan Baba (82) ve Mustafa Baba isimindeki Bektaşî azizleri tarafından ziyaret edilmiş olup ikincisi burada gömülüdür.

Erkeri'de daha önce daha iki Bektaşî müessesesi vardı ki, mensup buldukları azizlerin ismine izafeten Ali Baba ve Zeynelabidin Baba tekkeleri diye anılırdı. Bunlardan birincisi Nefes şehirde idi, ikincisi ise bununla Hacı Süleyman Baba tekkesi arasında idi. Erkeri yakınlarında (dört saat güneydoğuda) Nepraupeşte'de tesisi olan bir tekke mevcuttur. Ali'nin doğduğu yer olan Tepedelen'de hiçbir zaman bir Bektaşî tekkesi bulunmamıştır. Halbuki, bu kazanın köylerinde harpten evvelerine kadar birçok tekkeler vardır ki şunlardır:

Düka-(yarım saat)

Turan-Aziz Ali Baba

Veli Köy- (yarım saat)

Nevaliya (bir saat), tekkelerin yetmiş senelik olduğu söyleniyor.

Bütün bu tekkeler son karışıklıklarda harap olmuştur, Lik (Leak) Tepedelen Nehri'ni geçen Trebuşik tepesinin yamaçları üzerinde bir tekke veya dervişler manastırı kaydediyor. (84) Durumundan Bektaşî kurumu olduğu anlamına gelebilir. (85)

Halkının dörtte üçü Bektaşî olan Premeri'de bir tekke vardır ki, elli altmış senelik olduğu söyleniyor. Şehir yukarısındaki (86) tepenin yamacı üzerinde bulunup Bektaşî Baba'nın mezarı içine almıştır. Şimdi (1915) tekke içinde askerler barındırılıyor, dervişler ise şehir içine gidip yerleşmişlerdir.

Ali Bastivan-Bu civarda Ala Baba'nın mezarını içine alan bir tekkesi vardır, 1914'te yanmıştır.

Koniçe-Bu kaza dahilinde en eski tekke olduğu söyleniyor. Haydar Baba'nın mezarını kapsar, 1915'te bir zarara uğramıştır. (87)

LESKOVİK-Bu mamûr tepe şehrin nüfusunun büyük kısmı Bektaşîdir. (88) Tekke tam bunun dışarısında Kolonya yolunun karşısındaki tepe üzerindedir. 35 sene kadar eski olduğu söyleniyor, Abidin Baba'nın mezarını içine alır. İçinde yedi sekiz derviş otururdu. Şimdi tamamen harap olmuştur.

Baçka-(Güney) Melçanlı bir zat tarafından tesis olunmuştur. (89) Şimdi harap olmuştur. Bu ka-za içinde Verepeska'da bir ziyaret yeri vardır.

Fireşari...Burada harpten evvel yirmi kadar derviş tarafından oturlan ve Şeyh Nasibi'nin kab-rini içeren büyük ve önemli bir tekke vardı. Ali Paşa'nın asrında yaşayanlardan olan bu azizin çok îtibarı vardır, hatta Toskaların nazarlarında

-140-

bunun ismini Allah'ınki yerine kullandıkları söyleniyor. Asıl ismi Muharrem Baba idi, fakat Hacı Bektaş Tekkesi'ni ziyarete gittiği zaman tekkenin kapısı ona kendi kendine açılmış ve şeyh bunda bir keramet görerek "Bu senin nasibindir" demiştir. Nasibi ile Şeyh Ali ve Şeyh Subhi Ali Paşa'nın parlak geleceğini önceden söylemişler ve adaletle hükümet icrası yapmadığı takdirde kendisinin maruz kalacağı durumu hatırlatmışlardır. Nasibini mezarın içine Firaşeri Tekkesi 1914'te yerle bir olmuş idi. Şimdi içerisine yi-ne birkaç derviş gelip oturmaktadır.

Kolonya kazasının Meralık Yaylası'ndamki merkezi bilhassa yarı harap " Hersekâ Köyü" idi. Şu aşağıdaki tekkeler mevcut olup hepsi harpten beri harap olmuştur.

Karçura-(Hersekâ'nın iki saat kuzeyinde) Hasan Baba'nın mezarı içindedir.

Herseka-Hacı Baba'nın mezarını içerir.

Barmaş-(Hersekâ güneyinde) Baba Süleyman'ın mezarını içerir, otuzbeş sene kadar eski, harp-ten önce dört beş dervişi vardı.

İstariye-25 sene kadar eski

Görice-Kazasında dört tekke vardı;

Melçan bunlardan en başlıcası olup Mushupolis caddesinin yarım saat sağında aynı isimdeki köyün yukarısında yüksek bir zeminde bulunmaktadır. Tekke Rum kıyamcılar tarafından yağmaya uğ-ratılmıştır. Tesis tarihi "Yüz sekiz sene evvel" olarak gösteriliyor ki galiba kuruluşu Hüseyin Baba'nın vefatı tarihidir. Bu kişi, oturma dairelerinden uzakta, bir türbede gömülüdür. Türbenin odası hastalar için inziva yeri olarak kullanılmaktadır. Makamı itibariyle bütün öteki şeyhlere benzeyen şeyhi beş derviş ile birlikte kalmaktadır.

Bir cami yani mescid yoktur. Türbelerden birinin on odası gerektiğinde bunun için kullanılıyor.

Kâturum-Küçük görüldüğüne bakılırsa yeni (90) bir tekke, Görice'nin üç çeyrek saat güne-yinde ve aynı isimdeki köyü birkaç dakika ötesindedir. Kıyam sırasında tekkenin yağma edildiği za-mandan beri hiçbir şeyh tayin olunmamıştır, içinde bir derviş oturuyordu.

Turan-Görice'nin yarım saat güneyinde küçük bir müessesedir. Melçan'a sonradan katılmış ve şeyhi yoktur. Burada gömülü Aziz Ali Baba'dır.

Makedonya ile Epir arasındaki irtibat noktasını Haç (Khoutch) tekkesi teşkil eder ki ve Yağlıştanın yarım saat ötesinde, Görice'den Kesri'ye giden yol üzerindedir. Tekke aynı isimdeki köyün içindedir. Adı bilinmeyen dokuz azizin mezarlarını içine almış bir köyü vardır. Bunlar çok fakat ne kadar olduğu belirsiz eski bir zamandan kalma oldukları söylenir. Kesriye'de bir şeyh bana Hoç tekkesinin 1826 uzaklaştırılmasından sonra İbrahim Baba isminde biri tarafından tesis edilmiş olduğu söylenmiştir. Baş şeyhi Hafız Baba bundan sekiz sene önce ölmüştür. Hoç'ta şimdi bir şeyh ve iki derviş oturmaktadır. Epirililer tarafından yağma edilmiş; fakat ihrak olunmamıştır.

X. ARNAVUTLUK

Bugünkü Arnavut Prenslığı'nde başlıca Bektaşilik mıntıkası güneydeki Malakastra'dır. Daha yukarılarda kuvetli sünni fikirleri ve netice itibariyle muhalefetleri dolayısıyla dağınık bir haldedir. Malakastra Avüyosa nehri ile Berat (Lioumi Beratit) arasında bulunan bir Toska mıntıkasıdır;

-141-

buranın Bektaşiliği Tepedelen'inin devamı olup tamamen sun" bir sınırla ayrılmıştır.

Harpten evvel Malakastra'da mevcut çeşitli Bektaşî tekkeleri, şimdi boş ve harap bir haldedir. Epirli Hristiyan muntazam olmayan askerlerinin elinden kurtulanlar da sonunda Tiran'lı Esad Paşa'nın taraftarları tarafından tahrip edilmiştir. (91) Bu mıntıkanın Bektaşiliği kabul edişinin tarihi belli değildir. Her şey nispeten bunun dışlanmış olduğunu göstermektedir, denilebilir. Hattâ Rum Arnavutluğundakinden de öncedir. Bana en eski tekkeler olmak üzere Galava, Kapani tekkeleri anılmış ve tarihleri sırasıyla yüz ve otuzbeş sene evvel olmak üzere gösterilmiştir. Propagandanın Ali Paşa zamanına kadar çıkması çok muhtemeldir. Çünkü tarikatın biraz daha kuzeyde (meselâ Kruya'da) onun zamanında yerleştiğini ve bazı Bektaşileri'in Ali Paşa'nın muasırlarından Beratlı Ömer Viryani ile Alonyalı Mahmut Bey isimindeki birinin bu harekete katıldıklarını iddia ettiklerini biliyoruz. (92) Bektaşilik izleri gerek Alonya ve gerek Berat'ta mevcuttur; fakat ne Ömer ne de Ali Paşa halk tarafından ağızdan ağıza yayılmasını kendine izafe edeceği büyük simalar değildir.

Malakastra mıntıkası nda şu aşağıdaki tekkeler mevcut ise de bunların bazılarının haritada yerlerini gösteriyorum.

Galâva - Melâni - Dabiya - Aronitthi

Karas...Burada gömülü olan Aziz Muharrem Baba'dır.

Dukasi

Perişte...Buranın mühim bir tekke olduğu söyleniyor.

Dervişiye

Buysa buradaki üç tekke Epirililer tara findan yakılmıştır.

Kapani - Karamanin - Kumari - Osmanzeza

Maritsa - Greška - Paranit, yeni bir tekke dir.

Evliya Yeri'ne bu isim Sarı Saltuk'un burayı ziyaret ettiği hakkındaki menkıbeye dayanır.

Paç Patsh, Avlonya'da Bektaşî azizlerinden Kasım Baba (93) nın mezarını ve Hekali'de Bektaşî taçlarını içeren kabirlerin bulunduğu bir mezarlığı kaydetmektedir. (94)

Malakstra mıntıkası dışında son zamanlara kadar Bektaşî tekkesi mevcuttur veya mevcuttu. Yerleri de Güney Arnavutluk'ta Berat'ta ve bunun doğusunda Deval üzerindeki Deriza'da ve Turmitsa (95)'da güneyinde Tropel'de ve kuzeyde Meti kaynaklarında Martines'te idi.

Söylediğimiz yönüyle, Müslüman halkın çoğu sünnî olan Kuzey Arnavutluk'ta ise şu yerlerde tekkeler mevcuttur:

İlbasan-Burada gömülü bulunan ve Mustafa Baba tarafından tesis edilmiş olan tekke son zamanlarda Kegalar tarafından tahrip edilmiştir.

Debre-Buradaki tekkenin de Kegalar tarafından tahrip edilmiş olduğu söyleniyor. Dogran'ın Sarı Saltuk menkıbesi hakkındaki açıklamasından Derrac ve Şeyyah Dede Bektaşî ziyaret yerleri olduğu söylenebilir. (96) Aynı müellif Tiran halkının da çoğunlukla Bektaşî ve Rifa" tarikatlerine mensup buldukları söylenmektedir.(97)

Karuba-Bu kasabanın halkının hemen tamamen Bektaşî olduğu zannedilebilir.

KAYNAKLAR

- 1 Niebuhr, Voyage en Arabie, ii 242, 244.
- 2 Kayugusuz'un Bektaşiler tarafından pilav manasına kullanılan bir kelime olduğu söyleniyor.
- 3 Yukarıdaki Elmalı maddesine bakınız.
- 4 View of the Levant, 234.

-142-

- 5 1863-1879
- 6 Baedeker, Egypt, s.53: "buradaki güzel yıldızlı sandukanın Hidiv ailesine ait bir hanımın arta kalanlarını içerdđi söylenmektedir". Anlaşılan tekkeye hayırları dokunması sebebiyle buraya gömülmüştür.
- 7 Egypt, Morray, 1900, 29.
- 8 Destruction des Janissaires , 300

9 Destcription Of the East i,29

10 Modern Egypt, i,287;bkz. J.R.Asiat. Soc. 1907, 573 ki burada tekkenin 1808 tarihine kadar Bektaşilere ait olduğu görülüyor.

11 Tchudi tarafından Yakop'un Bektaschije'sinde , 51 ve sonrasında; Depont,Coppolani taraflarından yazılan Confreries Musulmanes, 530-531 de buna benzer listeler verilmiştir.

12 Dervishes, 164,17. Yüzyılda yaşayan bir şair ve Bektaşî öğretilerinin etkisinde kalmış bir zındık olan "Mısırî Efendi" hakkında: Kantemir, Hist. Ottomane, Jöngiyer Tercümesi, 228 ve devamı ; Hammer-Heller, Hist. Emp. Ott.; xı, 335; Histt. Of Ottoman Poetry, iii, 312.

13 Rosen, Geschichte der Türkei, i,19.

14 Esat Efendi, Dest.des Janissaires, 326.

15 Bu tekkenin tahrip edilmiş olduğu C. Mac. Farlaine'in Turkey and Her Destinity, ii, 504'te sözedilmiştir. C. P. Brown ise (Dervishes, 175) bunu Melamiyyun'a mensup olarak gösterir ki bu yanılığısı normaldir. Çünkü Bektaşî tarikatı ile Melamilik adeta içiçe girecek kadar birbirine yakınlaşmış iki tasavvuf koludur.

16 Evliya Çelebi'de Seyhatname, i, 81, Hammer, Constantinopolis, ii, 322.

17 İhtimal ki türbesi bugün mevcut olan Karacaahmet'in (kendisi hakkında B.S.A., XX, 120 ve devamına bakınız.) Mezarını kapsayan bir tekkedir.

18 1850 tarihinde üç Bektaşî tekkesi vardı. (Brovn, Dervishes 530)

19 Evliyâ Seyhatnâme, i., 26, 70; Bektâşî dervişleri davul ve mumlarla buna nezaret ederler. Böylece Hammer-Heller, Hist., Emp. Ott, viii, 85.

20 Aynı yerde, i, 88; Bektaşîlerin bir tekkesi vardır; burada padişah için, geyik, sığır, karaca avlayıp bundan pastırma yaparlar.

21 Bugün müstakil olan bu kaza 1826'ya kadar bir sıra tekkelerle Edirne'ye bağlıdır. Haritalar iki nokta arasında birçok tekkeler göstermektedir ki bunların birçoğu söylediklerine göre çiftlik olmuştur.

23 E.D.'Clark'ın zamanında olduğu gibi (Travels, iii, 86)

24 Bakınız. Orkhan Seaman, 80'de Saadettin'den naklen.

25 Yakup, Betröge, 16 keza, Riko Present State of the Turkish empire, Gov (Journal, 248) evvelce burada ayayorki Rum kilisesi olduğunu söyler.

26 Hammer-Heller, Hist. Emp. Ottı, i, 330 (Menemen'den Filibe'ye gönderilen mektuplar.) Türkiye in Europa, 382

27 B. S. A., XIX, 205, XX, 107.

28 B. S. A., XX, 107, Burası evvelce çivilere benzer, eski Süryani yazılı bir yazıtı kapsayan tekke olacaktır. Yazıtta galiba Dara'nın Darius kaynaklarına rekzettiği yazılı sütun olsa gerektir. (J. R. G. S. 24 (1854), 44, Arc. Anz, 1915, 3 ve sonrası -Bu sütunun Bektaşiler tarafından Tekke köydeki ve aşağıdaki Makedonya kısmına bakınız) Pınarhisardaki tekke için zuvvarı celbedecek bir ek olan taş gibi kabul edilmiş olduğunu zannediyorum. Bunun, meyh" yazısı, içerisinde meyh" yazılara pek.....rastlanılan Irak'taki Şii ibadet yerlerini ziyaret etmiş olan bir derviş tarafından eski Süryanice olarak tanınmıştır.

29 Travels, 470.

30 Bu rivayetin, isminden alınmış olduğu açıkça görülüyor. (Nefis=Ruh)

31 İruz'un bir kenar mahallesinde Yavaş Baba Tekkesi diye tanınan binanın da Bektaşî tekkesi olması gerekir.

32 Edmond Spencer: Travels in European Turkey, ii, 378 ve sonrası

33 Yukarıda, s. 22.

34 Daha aşağılara bakınız : Teselya

35 Destr. des Janissaires, 314; aynı yazar tarafından, s. Kapsayan fermanın metni basılmıştır. Kızıl Deli Sultan için bir öne bakınız. The Dervishes,325; Yakup Bektaschiye, 28.

36 Quic (Vayage, 149) de zikredilen tekke olsa gerektir. Bana bu konuda heber veren bir Arnavut Bektaşî, burada artık hiçbir müessese mevcut olmadığını temin etmiştir. Halbuki kendisi tarikata dahil olmakla beraber bir Bektaşî ailesine mensup olan ve bugün Bulgaristan'da bulunan Mithat Bey Feraşeri Bey bunun alilesini iddia etmektedir.

-143-

37 Melçan (Görice) de istrumca'da bulunmuş bir Arnavut dervişinde,

38 Jiresb, Fürstentum Bulgariemca'da bulunmuş bir Arnavut dervişinde,

38 Jiresb, Fürstentum Bulgarien 411

39 Aynı eser, iii, 298 ve mabadi (Fransızca tercümesinde 535 ve mabadi)

40 Beitr, 17

41 Mithat Bey Fraşeri

42 Derviş bana şimdi Bulgaristan'da hiçbir tekke veya cemaat mevcut olmadığını temin etmektedir.

- 43 Evliya, Trevls, Hammer tercümesi, ii, 72, keza A.B.S. XIX, 205 ve sonrası.
- 44 Evliya, aynı eser, ii, 72; Hacı Halife, Rumeli, Hammer tercümesi, 27; Arch X, Epig, Mitt, 10 (1886), 188 sonrası; B.S.A. XIX, 205: XX, 108.
- 45 Bulgarien Kanitz, ii, 211 (Fransızca tercümesi 474-477; Arc.Epig. Mitth X (1886), 182, B.S.A., XX, 109.
- 46 Bu tekke Brailsford tarafından tanınmaktadır: Macadenioa, 247.
- 47 B.S.A., XX, 110, 117; Sersem Ali için: Yakup Bektaschi, Je, 28.
- 48 . H.S., 21, 202
- 49 B. S. A. , XX, 110,
- 50 B. S. A , XX.
- 51 Velahazes hakkında Wace Thompson- Nomads of the Balkan, 29 ve devamı.
- 52 Hicretin dördüncü asrının ilk kısmında yaşamış ve fikirlerinden dolayı şehit edilmiştir. Hasting, Dict, of Religion, Hallac Maddesi.
- 53 Vudurina şeyhinden nakil.
- 54 İhtimal ki kasten Hırka Baba ile karıştırılmıştır. Bu zat Manastır'da Emine gibi sırtındaki elbise ile kaybolmuş bir ehl-i sünnet şeyhidir. Ziyaretçiler tarafından pek ziyade takdir edilen bu elbise şeyhin hayatında iskân ettiği kalede mahfuzdur. Kendisinin bir defa dalmış bulunduğu su pek müzmin mâlûl-leri ya öldürdüğü veya iyi ettiği söylenir. Buraya hastaların haberleri olmaksızın (kendisini seven) veya sabrı kaiten akrabası tarafından getirildikleri söylenmektedir. Topçular köyünün yukarısında bulunan tepelerde akarsular ve ağaçlar arasında ve latif bir mevkidedir.
- 55 Gariptir ki, bu köy tatamen sünnî olduğu halde komşusu Aynaova Bektaşidir.
- 56 Türk fütuhâtı devresi için : 500 sene evveldir.
- 57 B. S. A XX 98
- 58 Burası tamamen Mahallî bir perestişgâhın bir derviş müessesesine ihâlesinin Kandiye'deki Rez-zak Baba mezarında olduğundan bir adım daha ileri gitmiş olduğuna dair numunelik bir misaldir.
- 59 M. Greece; iii; 515
- 60 Daha aşağıya bakınız.
- 61 B.S.A. XX, 110

62 Daha aşağıda lahikaya bakınız.

63 Daha aşağıya bakınız

64 Leake tarafından anılmıştır. N. Greece, i, 445.

65 1826'da Bekz.

63 Daha aşağıya bakınız

64 Leake tarafından anılmıştır. N. Greece, i, 445.

65 1826'da Bektaşilerden Mevlevilere geçmiş olabilir, aşağıya bakınız.

66 Tekke 9 Mayıs'ta Türk erkân-ı harbiyyasının karargâhı idi. (Army in the Thessely with the Turkish; Bigham) 92

67 Dodwell; Views in Greece, ii, 71 (Bakınız, Tour, il, 107), Spirit of the East; Urguhart, i, 27, Lear, Albania, 39 i, Chirol, Twixt Greek and Türk, 116,

68 B. S. A, XIX, 216 ve sonrası

69 B. S. A, XX, 113 ve sonrası, keza aşağıya bakınız

70 N. Greece, 17, 284; Ahiren Ali Paşa Tiohela'yı eski Bektaşî tekkesinin yeni ektaş" tekkesinin yeni dervişler kollejinin yerine yenisini inşa etmek suretiyle süslemiştir. Paşa tekkeye daha çok meydan ve hava vermek maksatıyla birtakım eski binaları ortadan kaldırmakla yetinmiş, belki bunu hanlar, dükânlar ve evlerin iradlarını vakfa alarak teml" k ve Leteyus (Lethoeus) kıyılındaki tarlaları da ilâve etlemiştir. Şimdi burada 50 kadar Müslüman keşiş mevcut olup başlarında bir reis veya şeyhleri vardır. Bu zatın haremi Yanyalı'dır. Oturduğu yerle giydiği elbiseler bir paşanınkinden farklı değildir. Kendi özel dairelerinden başka dervişlerin de rahat yerleri ve yabancı misafirlerin kabulü için her çeşit tertibat ve levazımları vardır."

71 N. Greece, 17, 413; "Şimdi Aydınlı'da Ali Paşa sevdiği Bektaşiler için yeni bir tekke inşa ettirmektedir.

72 Voyage de la Greece, iii, 384 "Alikolu Türk Kalesi ki, buranın tekkesi Teselya'nın en zengin bir tekkesi olup Bektaşî tekkelerinin merkezidir. " Şeyhleri Ahmed Pokayl'ın tanıttıklarından idi.

73. P.S. Bibl. Arch; Hall, 1913, 147 ve sonrası ve levha 39'dan bu tekkeyi meydanın bir fotoğrafı ile birlikte

tanıtmakta, Spratt, ise (Crete, 80) de anlatılmaktadır.

74 Kandiye’de Bektaşiliğe bağlı alim bir kişi bunun belgelerle ispat edilebileceğini söylemiştir. Kandiye’nin uzun kuşatması sırasında Türkler’in karargahı Korteça’da idi.

75 Buranın eskiden sürekli olan şeyhi Bingaziye sığınmış olan Giritli Bektaşiler tarafından kendilerine şeyhlik etmesi için davet edilmişti. Fakat orada bir tekke kuramadı, öldü. Esasen bu durum biraz da zor olmalıydı. Çünkü oralarda Rifai ve Sünüsü tarikatleri üstün bulunmaktadır.

76 B:S.A., XX, 216 ve devamı.

77 Bu Walsh’ın Constantinopol end the seven churhes’indeki mezarın resminde gösterilmiş ve oldukça olgun yaşta bir epirli tarafından Ali’nin tarikatle olan bağlantısını belgelemek için basılmış olan resmi yerleştirilmiştir. Mezarın başlığı yerine şimdi ağaçtan bir sütun yerleştirilmiştir.

78 Yukarıdaki Teselya kısmına bakınız.

79 Bu fikir çok daha önce geleneğin gösterdiğine dayanarak ileri sürülmüştür. Gelenek ise bu konuda sağlam bir rehber değildir. Çünkü Ali gibi bir adamın yüzü halkın düşüncesinde geniş bir yer tutar ve kendisine ait olmayan birçok şeyler üzerine çeker.

80 Yukarıda Makedonya kısmına bakınız.

81 Bu tarikat veya tarikat şubesi hakkında yazılı kaynaklarda kayıtlar bulabiliyoruz. Bunların biri Hasan Basri olduğu söyleniyor. Fakat bunların Riko’nun (Present State. 61)de ehl-i sünnet olan Halvet’lere nazaran Hristiyan anlayışını kabul eden bir zındık tarikatı olmak üzere gösterdiği Hayetti ile aynı şey olmaları kanıtlanmıştır.

82 Arvatinus (1857), ii, 18’de kendi zamanındaki Erkeri halkının çoğu açıktan açığa Bektaşî olduğunu hayretle kaydetmektedir.

83 Lîk, N. Greece, i, 40

84 Yukarıya Bakınız, Teselya Kuşran (bir buçuk saat) azizi İsmail Baba’dır. Tekkenin 100 sene eski olduğu söyleniyor.

85 N. Greece, i, 31

86 Yukarı bakınız, 5. 111

87 Bu tekkeyi Miss Durham, Burden of the Balkans, 228’de tarif etmektedir.

88 Koniçe’de (Şu halde ihtimale göre Bektaşî dervişi) bir şeyhin oğlu 1814’te Hristiyan olduğu için Verahari’de işkenceye uğramıştı. (S. John the Neomatyr of Konitsa, tercüme-i hâli için 331’e bakınız)

89 Durham, aynı eser 217, Harpten sonra hali yerinde birçok Bektaşîler Yanya’dan kaçmışlardır.

90 Aşağıda, s.119

91 Görice'nin bu üç tekkesinin hepsinin de aynı zamanda tesis edilmiş olduklarını Melçan'da birisi söylemiştir. Ketürüm'de ise sonunucunun otuzbeş senelik olduğunu söylemişlerdir; bu son tarih herhalde o kadar eski olmayan binalar hakkında doğru olsa gerektir.

92 Esad, (Osmanlıca yazılacak) (Sami?) katilinin torununun oğludur.

93 Doğrant (Degrand) bunlarla aynı asırda yaşayan Kavagalı İbrahim Bey, isminde birini de bu tarikate mensup olmak üzere göstermektedir.

94 Berat, II

95 Aynı yer, 118

96 Bu kazada Tümör tepesinde bir Bektaşî (?) ibadeti hakkında bakınız; Bull.R.Goci Baldacci Gego.(Roma) 1915, 978